

Voorbereid op de oude dag Onderzoeksagenda Netspar 2015 – 2019

Vooraf

Op basis van de evaluaties voorafgaand aan de nieuwe financiering voor de periode 2015-2019 is in 2014 een inhoudelijke agenda aan de private partners voorgelegd. Deze agenda is nader uitgewerkt in gesprekken met de overheid ten behoeve van de financiering van een agenda voor pensioen-onderzoek (SZW en EZ) en een agenda op het gebied van wonen-zorg-pensioen (VWS en BZK). In de nu voorliggende agenda worden de verschillende onderdelen van het werkprogramma geïntegreerd in een samenhangend geheel ingedeeld in vijf programma's. De invalshoek is primair economisch, maar nog meer dan in het verleden zullen ook andere disciplines (sociologie, psychologie, rechten, communicatie) bij de uitwerking worden betrokken.

Netspar vult deze onderzoeksagenda in door jaarlijks gericht grote driejarige onderzoeksprojecten uit te zetten via een open competitie. Daarnaast worden - in overleg met de partners - kortlopende projecten ('topicality projecten') uitgezet voor actuele toegepaste vragen. De precieze invulling van de onderzoeksagenda wordt jaarlijks in overleg met de partners vastgesteld.

Onderzoeksagenda in vijf programma's

De nieuwe Netspar agenda kiest voor een integrale benadering van pensioen en de oude dag, benaderd vanuit het perspectief van het individu. Inzicht in de wijze waarop het individu omgaat met de complexe keuzen rond de oude dag staat bovenaan de agenda. Gedragsaspecten, communicatie en de wijze waarop keuzen aangeboden worden, nemen daarbij een centrale plaats in. Daarbij past dat andere disciplines dan economie nadrukkelijk aangehaakt worden, zoals recht, sociologie, psychologie, communicatie. De integrale benadering houdt in dat pensioen in samenhang wordt gezien met de andere pijlers van de oude dag: wonen, zorg en arbeid.

Naast de 'micro' vraagstukken blijft Netspar zich vanzelfsprekend ook inspannen voor de 'macro' vragen over het pensioenstelsel als geheel en de hervormingen die bijdragen aan een versterking van de toekomstbestendigheid van de financiering van de oude dag. Daarbij is een vernieuwing van de focus op pensioenen nodig met meer aandacht voor vragen rond eigendomsrechten, keuze en verplichting en de vraag hoe pensioenen kunnen bijdragen tot gezonde financiële stabiliteit van de economie als geheel. De onderzoeksagenda is uitgewerkt in vijf programma's.

1. *Welzijn en welvaart van ouderen*

Onderzoek kan bijdragen aan inzicht in de uiteenlopende inkomens- en vermogenssituatie en het welzijn van individuen op hun oude dag. Eerder Netspar-onderzoek van Alessie, Knoef,

Goudswaard en anderen wijst op significante verschillen in inkomenspositie onder ouderen. Waar het inzicht in inkomen en inkomensverschillen in de uitkeringsfase door middel van recent onderzoek sterk is toegenomen, mede dankzij de beschikbaarheid van gedetailleerde inkomens- en pensioengegevens, staat een meer integrale benadering nog in de kinderschoenen. Bij een dergelijke integrale benadering wordt bijvoorbeeld ook gekeken naar uitgavenspatronen en behoeften, de woonsituatie, de kosten van zorg en de mogelijke rol van sociale netwerken en mantelzorg. Ook kan een verbinding worden gelegd met het ervaren welzijn van ouderen. Speciale aandacht is geboden voor heterogeniteit en mogelijk kwetsbare groepen (voormalig zelfstandigen, weduwen, gescheiden vrouwen en mannen, mensen met onvolledige AOW, etc.). Door het ontsluiten van nieuwe databestanden liggen hier grote mogelijkheden om het inzicht op deze terreinen te vergroten. Hierbij wordt samenwerking gezocht met andere partijen (CBS, DNB, RIVM, CPB, Nibud).

Inzicht in de leefsituatie van ouderen is van belang voor alle dossiers rond de oude dag. Kernvraag is hoe het pensioenstelsel in samenhang met zorg, wonen en werk kan bijdragen aan een levensstandaard van ouderen, die aansluit bij de levensstandaard voor pensionering. De eerste en tweede pijler vormen de basis voor het inkomen na pensionering, maar zullen in de toekomst niet vanzelfsprekend voor iedereen de garantie bieden op een in financieel opzicht zorgeloze oude dag. Dit vraagt om onderzoek naar de consequenties van huidig en toekomstig pensioen- en inkomensbeleid voor de welvaart van ouderen.

2. *Communicatie en kiezen*

Mondiger burgers stellen eisen aan de transparantie van hun pensioen en willen meer eigen regie bij de invulling ervan. Het is echter duidelijk dat consumenten niet altijd de beslissingen nemen die het meest in hun eigen belang zijn, zeker als het gaat om complexe beslissingen met lange termijn implicaties en risico's die moeilijk te overzien zijn; beslissingen over de oude dag dus. Veel mensen missen de kennis en financiële geletterdheid, of de betrokkenheid die noodzakelijk is om de beschikbare informatie tot zich te nemen en daar iets mee te doen indien nodig. Gedragseconomische en psychologische factoren spelen een grote rol.

Een goede keuzearchitectuur kan het individu helpen bij het maken van de juiste keuzen. Er is echter nog maar weinig bekend over wat dat betekent voor pensioencommunicatie, de aan te bieden pensioenproducten, en de verschillende rollen van pensioenuitvoerder, werkgever en overheid in het geven van pensioenadvies. Welke beslissingen kunnen aan het individu worden overgelaten en welke niet? Welke lessen kunnen worden getrokken worden uit ervaringen in het buitenland met toepassing van 'geleide' keuzevrijheid via defaults, opting out e.d.? Moet onderscheid worden gemaakt tussen de opbouwfase en de uitkeringsfase? Internationaal vergelijkend onderzoek kan, samen met onderzoek naar het gebruik van bestaande keuzemogelijkheden en gerichte experimenten, inzicht verschaffen in de vraag hoe informatie het beste kan worden aangeboden, en hoe de keuzearchitectuur moet worden ingericht.

3. *Werk, pensioen, wonen en zorg*

Pensioen kan niet los worden gezien van de andere pijlers van de oude dag zorg, wonen en werk. Veel mensen sparen niet alleen via pensioenen maar ook via de eigenwoning; beide vormen van vermogensvorming zijn echter vaak slecht op elkaar afgestemd. Hoeveel vermogen nodig is voor de oude dag hangt ook direct samen met de wijze waarop de ouderenzorg is geregeld. Nadruk op participatie en zelfredzaamheid roept nieuwe vragen op over de combinatie van arbeid, zorg en (deeltijd)pensioen. Ook gezondheid speelt hierbij een voorname rol. Er is winst te behalen door betere afstemming tussen de verschillende domeinen. Maar er zijn ook meer specifieke vragen op deelaspecten.

Bij wonen speelt de vraag hoe pensioen en vermogensvorming via de eigen woning beter op elkaar afgestemd kunnen worden. Mogen bijvoorbeeld nieuwkomers op de woningmarkt pensioen of pensioenpremie inzetten voor financiering van de eigen woning? En hoe kan worden bewerkstelligd dat ouderen het vermogen in de eigen woning beter liquide kunnen maken, bijvoorbeeld via omkeerhypotheeken?

Bij langdurige zorg speelt de vraag of eigen besparingen in de toekomst een grotere rol kunnen spelen. Door de vergrijzing neemt de druk op de overheid toe en er wordt meer verantwoordelijkheid gelegd bij individuele huishoudens. Wat betekent dit voor het inkomen op oude dag en de onzekerheden daarin. Kan zorgsparen of het flexibiliseren van pensioenen hier bijdragen aan een oplossing? Ontstaat er behoefte aan nieuwe vormen van verzekeringen en arrangementen voor langdurige zorg en kunnen deze de druk op de collectieve voorzieningen verlichten? In het buitenland bestaan – op beperkte schaal – vrijwillige verzekeringen voor langdurige zorg, maar de markt blijkt moeilijk mede door averechtse selectie. Bestudering van ervaringen in het buitenland kan inzicht verschaffen in de mogelijke ontwikkelingen in Nederland.

Ten slotte zijn er belangrijke vragen rond de overgang tussen werk en pensioen. De verhoging van de pensioenleeftijd legt meer druk bij werkenden om langer actief te blijven. Niet alle werknemers zijn echter in staat om zonder gebrek de pensioenleeftijd te halen. Deeltijdpensioen kan helpen om de overgang tussen werk en pensioen soepeler te laten lopen en daarmee de effecten van verschillen in gezondheid tussen hoger en lager opgeleiden verzachten. Meer flexibiliteit kan ook helpen bij de afstemming tussen werk en informele zorg. Nieuwe databestanden (stream, PIAK) maken het mogelijk om inzicht te krijgen in de samenhang tussen informele zorg en arbeidsmarktparticipatie.

4. *Sparen, beleggen en verzekeren*

Een kernfunctie van het pensioenstelsel is het omgaan met risico's. Ieder individu heeft te maken met uiteenlopende risico's gedurende de levenscyclus, denk aan risico's in inkomen, beleggingen, gezondheid, gezinssituatie et cetera. Het pensioenstelsel zorgt er - samen met overheid en sociale zekerheid - voor dat deze risico's op een efficiënte manier worden beheerd

en verdeeld. In de afgelopen jaren is binnen Netspar veel geïnvesteerd in het verbeteren van onze kennis op het gebied van financiële risico's, maar er staan nog belangrijke onderzoeksvragen open.

Risicomanagement is een kerntaak voor pensioenfondsen en verzekeraars. Er zijn nieuwe vragen over de rol van illiquide beleggingen. Investerings in de eigen woning zijn illiquide voor het individu. Ook de financiering via hypotheek ligt voor lange tijd vast. Verzekeraars en pensioenfondsen zijn in toenemende mate geïnteresseerd in deze illiquide beleggingen. Dit kan een gunstige werking hebben op de woningmarkt en tegelijkertijd de balansen van banken verkorten. Een grotere hypotheekportefeuille voor verzekeraars en pensioenfondsen levert wel nieuwe vragen op voor het assetmanagement van fondsen en verzekeraars; dit is een belangrijk thema in de recente academische literatuur over illiquide beleggingen. Toepassing op Nederland kan inzicht verschaffen in de toekomstige vraag naar illiquide beleggingen, de knelpunten die zich daarbij voordoen, en de opties voor beleid om deze knelpunten te verhelpen.

Een tweede onderwerp binnen dit programma is de verdere ontwikkeling van de bestaande pensioencontracten. Variabele annuïteiten binnen individuele contracten ('smart DC') maken het mogelijk om ook in de uitkeringsfase risico te nemen en daardoor de kosten te verlagen. Meer individuele differentiatie in collectieve contracten kan bijdragen aan betere risicoverdeling over levensfasen. In veel landen wordt flexibiliteit geboden bij de uitkering van het pensioen. Vaak wordt een deel uitgekeerd als kapitaal of wordt er keuze geboden tussen verschillende pensioenvormen. Kan flexibilisering bijdragen aan betere afstemming op de individuele situatie en individuele voorkeuren? Welke lessen kunnen worden getrokken uit ervaringen in het buitenland? En kunnen experimenten in Nederland bijdragen aan beter inzicht in de toepasbaarheid?

Flexibiliteit in pensioenen kan bijdragen om besparingen en uitkeringen beter af te stemmen op de individuele omstandigheden. De vormgeving van het pensioencontract raakt daarmee direct aan de thema's van keuzevrijheid, woon-zorg-pensioen en werk. Flexibiliteit in de opbouw, bijvoorbeeld door substitutie tussen pensioenopbouw en financiering van de eigen woning, kan helpen om bestedingsmogelijkheden van huishoudens beter af te stemmen op "dure tijden". Flexibiliteit in de uitkeringsfase kan bijdragen om bijv. de woonsituatie aan te passen aan de oude dag (bijv. aanleggen van een traplift) of aan het treffen van een voorziening voor dure langdurige zorg. De belangrijke onderzoeksvraag is bij welke beslissingen een zeker mate van vrije keuze kan worden toegelaten, zonder dat het tot schadelijke effecten leidt in de vorm van verkeerde individuele beslissingen en ongewenste risicoselectie en aantasting van de solidariteit. Hoe kan het pensioenstelsel – realistisch – worden aangepast om meer maatwerk en keuze toe te laten?

Aanpassing van het pensioencontract gaat onvermijdelijk gepaard met een overgangsproblematiek. Zeker wanneer de doorsneesystematiek in het geding is.

Kwantificering van alternatieve scenario's kan inzicht verschaffen in de omvang van de overgangsproblematiek en eventuele oplossingen of compenserende maatregelen.

5. *Instituties, governance en solidariteit*

Het laatste programma richt zich op de institutionele aspecten van pensioenen en voorzieningen voor de oude dag. Juist voor pensioenen zijn – vanwege het lange termijn karakter - vertrouwde instituties een onmisbare voorwaarde om contracten mogelijk te maken. Governance van pensioenen is een van de kernthema's. De huidige uitkeringsovereenkomst biedt aanzienlijke ruimte voor discretionaire besluitvorming door pensioenfondsbesturen. Dit 'sociale contract' heeft als voordeel dat ingespeeld kan worden op onvoorziene ontwikkelingen. Ook kunnen binnen het sociale contract risico's gedeeld worden die niet via de markt verhandeld worden. Het stelt echter hoge eisen aan het vertrouwen en de solidariteit van de deelnemers. Hiertegenover staat het 'financiële contract' dat het eigendomsrecht (vrijwel) compleet vastlegt. Onderzoek (contracttheorie, sociologisch- institutionele analyse) kan nader inzicht verschaffen in de houdbaarheid van beide contracten.

Maar ook meer individuele contracten die via de markt tot stand komen leveren vragen rond houdbaarheid, governance en toezicht op. Met het toenemen van keuzemogelijkheden en het ontwerp van keuze-architectuur komen ook vragen rond informatie, advies en zorgplicht bovenaan de agenda, met daaraan gekoppeld vragen rond het toezicht op de verschillende partijen. In hoeverre kunnen en willen verschillende spelers verantwoordelijk zijn voor de zorgplicht bij de complexe vragen. Daarnaast zijn er vragen over de mogelijke rol van pensioenfondsen, verzekeraars, corporaties bij zorg en wonen.

Binnen dit programma ligt de nadruk op de samenhang binnen het stelsel als geheel. De overheid schept kaders via de fiscaliteit, de regelgeving en het toezicht. Deze kaders zijn niet vast, maar passen zich voortdurend aan de veranderend maatschappelijke omgeving, zoals de vergrijzing, de toenemende mondigheid van burgers, de flexibilisering van de arbeidsmarkt en de veranderingen in arbeidsverhoudingen. Internationaal vergelijkend onderzoek en scenario-analyse kunnen hierbij – naast historisch onderzoek - ondersteunend zijn om de problematiek van de oude dag in Nederland in een breder kader te plaatsen.